വ്യാഖ്യാനക്കുറിപ്പ്:-

ജുമുഅഃ നമസ്കാരവും, ഖുത്വുബഃയും

(صلاة الجمعة والخطبة)

ഇസ്‌ലാമികാനുഷ്ഠാനകർമങ്ങളിൽ പല നിലക്കും വളരെ പ്രാധാന്യമർഹിക്കുന്ന ഒരു നിർബന്ധകർമമത്രെ ജുമുഅഃ നമസ്കാരവും ഖുത്വുബഃയും. ജുമുഅഃയുടെ അന്തഃസ്സാരങ്ങളും ലക്ഷ്യങ്ങളും മനസ്സിലാക്കി അതർഹിക്കുന്ന രൂപത്തിൽ നടത്തിപ്പോരുന്നപക്ഷം, നാട്ടിൽ ഇസ്‌ലാമികബോധവും, സാമൂഹ്യമര്യാദയും, മതഭക്തിയും നിലനിറുത്തുവാൻ അത് തികച്ചും പര്യാപ്തമാണെന്ന് തീർത്ത് പറയാം. പക്ഷേ, വ്യസനകരം! ഇന്നത്തെ ജുമുഅഃ സമ്പ്രദായങ്ങളെക്കുറിച്ച് പറയുകയാണെങ്കിൽ മിക്കവാറും ഒരു ചടങ്ങ്, അല്ലെങ്കിൽ ഒരു പൊതു സമ്മേളനം മാത്രമായി അത് അവശേഷിച്ചിരിക്കുകയാണ്! മുസ്‌ലിം സമുദായത്തിൽ നമസ്കാരകർമം പാടെ ഉപേക്ഷിക്കുന്ന നാമമാത്ര മുസ്‌ലിംകൾ ഇന്ന് ധാരാളമാണ്. നമസ്കരിക്കാറുള്ളവരിൽപോലും ജുമുഅഃയിൽ സംബന്ധിക്കണമെന്ന നിർബന്ധം ഇല്ലാത്ത പലരെയും കാണാം. അതുകൊണ്ട് ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ ജുമുഅഃയെ പരാമർശിച്ചുകൊണ്ടുള്ള 9 ഉം 10 ഉം വചനങ്ങളുടെ അർത്ഥോദ്ദേശ്യവ്യാപ്തിക്കുള്ളിൽ അടങ്ങുന്ന ഒരു ലഘുവിവരണം നൽകുന്നത് ഇവിടെ ഉചിതമായിരിക്കും.

يا أيها الذين آمنوا (ഹേ, വിശ്വസിച്ചവരേ,) എന്ന് വിളിച്ചുകൊണ്ടാണ് അല്ലാഹു ജുമുഅഃയെക്കുറിച്ച് പ്രസ്താവിക്കുന്നത്. അപ്പോൾ, പ്രത്യേക പ്രതിബന്ധമില്ലാത്ത ഓരോ സത്യവിശ്വാസിക്കും താഴെ പറയുന്ന കൽപന ബാധകമാണെന്നുവന്നു. ഇതിൽ സ്ത്രീകൾ ഉൾപ്പെടുമോ ഇല്ലേ? ഇത് ഇന്ന് നമ്മുടെ നാടുകളിൽ ഒരു തർക്കവിഷയമായിട്ടാണിരിക്കുന്നത്. ഇതുപോലെ സത്യവിശ്വാസികളെ സംബോധന ചെയ്തുകൊണ്ടുള്ള കല്പനകളിൽ ചിലത് പുരുഷൻമാരെയും സ്ത്രീകളെയും ഒരുപോലെ ബാധിക്കുന്നതും, പ്രധാനമായും പുരുഷൻമാരെ ബാധിക്കുന്നതും, ചുരുക്കം ചില സന്ദർഭങ്ങളിൽ പുരുഷൻമാരെമാത്രം ബാധിക്കുന്നതും (ഉദാഹരണം: നിസാഉ് 19.) ഉണ്ടായിരിക്കും. നബിവചനങ്ങളിലും തന്നെ സ്ത്രീകൾക്കും പുരുഷൻമാരെപ്പോലെ ജുമുഅഃ നിർബന്ധമാണെന്ന് വ്യക്തമാക്കുന്ന ഒന്നും അറിയപ്പെട്ടിട്ടില്ല. ആ സ്ഥിതിക്ക് നിയമപരമായി പറയുമ്പോൾ സ്ത്രീകൾക്കും ജുമുഅഃ നിർബന്ധമാണെന്ന് പറയുവാൻ– ക്വുർആന്റെയും നബി

വചനങ്ങളുടെയും അടിസ്ഥാനത്തിൽ- നിവൃത്തിയില്ല, പക്ഷേ, നബിﷺയുടെയും സ്വഹാബത്തിന്റെയും കാലത്തെ നടപടിക്രമങ്ങൾ പരിശോധിച്ചാൽ ജുമുഅഃയിലും, അഞ്ചുനേരത്തെ ജമാഅത്ത് നമസ്കാരങ്ങളിലും പെരുന്നാൾ നമസ്കാരങ്ങളിലും അവർ പങ്കെടുക്കാറുണ്ടായിരുന്നുവെന്നും, അതിന് നബിﷺ പ്രോത്സാഹിപ്പിച്ചിരുന്നുവെന്നും, ധാരാളം തെളിവുകളുണ്ട്. അതെല്ലാം ഇവിടെ എടുത്തുദ്ധരിക്കുവാൻ സാധ്യമല്ല. കുറെയെല്ലാം പൊതുവിൽ അറിയപ്പെട്ടതുമാകുന്നു. ഉദാഹരണത്തിന് മാത്രം ചിലത് ചൂണ്ടിക്കാട്ടാം:-

(1) നബിﷺ വെള്ളിയാഴ്ച ഖുത്വുബഃ നടത്തുമ്പോൾ പന്ത്രണ്ട് പുരുഷൻമാരല്ലാത്തവരെല്ലാം എഴുന്നേറ്റുപോയി എന്ന ഹദീഥിന്റെ ചില രിവായത്തുകളിൽ ഒരു സ്ത്രീയും ബാക്കിയായിരുന്നതായി പ്രസ്താവിച്ചത് 11 -ാം വചനത്തിന്റെ വിവരണത്തിൽ നാം ഉദ്ധരിച്ചുവല്ലോ. ഇത് പല പണ്ഡിതൻമാരും അവരുടെ ഗ്രന്ഥങ്ങളിൽ ഉദ്ധരിച്ചു കാണാം.

(2) ഉമ്മുഹിശാം (റ) എന്ന വനിതാ സ്വഹാബി സൂറത്തുകാഫ് പാഠമാക്കിയത് വെള്ളിയാഴ്ച ദിവസം മിമ്പറിൽവെച്ച് നബിﷺ അത് ഓതിക്കേട്ടിരുന്നതിൽനിന്നാണ് എന്ന് അവർ പറഞ്ഞതായി ഇമാം മുസ്‌ലിം (റ) ഉദ്ധരിക്കുന്നു.

(3) 'ഫർദ്വു' (നിർബന്ധ) നമസ്കാരങ്ങൾ കഴിഞ്ഞാൽ സ്ത്രീകൾ എഴുന്നേറ്റു പോകുന്നതുവരെ നബിﷺയും പുരുഷൻമാരും കാത്തിരിക്കുമെന്ന് നബിﷺയുടെ പത്നി ഉമ്മുസലമഃ (റ)യിൽനിന്ന് ബുഖാരി (റ) ഉദ്ധരിക്കുന്നു.

(4) ഞാൻ നമസ്കാരം ദീർഘിപ്പിക്കുവാൻ ഉദ്ദേശിക്കുമ്പോൾ ശിശുക്കളുടെ ശബ്ദം കേൾക്കുകയും അപ്പോൾ അവരുടെ മാതാക്കൾക്ക് വിഷമമുണ്ടാകരുതെന്ന് കരുതി ചുരുക്കുകയും ചെയ്യുമെന്ന് നബിﷺ പ്രസ്താവിച്ചതായി ബുഖാരീ (റ) ഉദ്ധരിച്ചിരിക്കുന്നു. ജുമുഅഃയിലും ജമാഅത്ത് നമസ്കാരങ്ങളിലും സ്ത്രീകൾ അക്കാലത്ത് സാധാരണ പങ്കെടുക്കാറുണ്ടായിരുന്നുവെന്ന് മനസ്സിലാക്കുവാൻ ഈ ഹദീഥുകൾ തന്നെ മതിയാകും. എന്നാൽ, പുരുഷൻമാരെപ്പോലെ എല്ലാ സ്ത്രീകളും നിർബന്ധമായി പങ്കെടുത്തിരുന്നുവെന്ന് കാണിക്കുന്ന തെളിവുകളൊന്നും അറിയപ്പെടുന്നില്ല.

സ്ത്രീകൾ പുരുഷൻമാരുമായി സമ്പർക്കമുണ്ടാകുവാൻ കാരണമാണെന്നതാണ് സ്ത്രീകൾ പങ്കെടുക്കുന്നതിനെതിരിൽ പറയുവാനുള്ള പ്രധാന തടസ്സം. ഈ തടസ്സം, ജുമുഅഃക്കോ ജമാഅത്തിനോ സ്ത്രീകൾ സംബന്ധിക്കുന്നതിനെ മാത്രം ബാധിക്കുന്നതല്ല. എവിടെവെച്ചും, എപ്പോഴും ഗൗനിക്കേണ്ടുന്ന ഒരു നിർബന്ധ വിഷയമാണിത്. ഇക്കാര്യത്തിൽ ഇന്ന് മുസ്‌ലിം സമുദായം പൊതുവിലും പരിഷ്കൃതരെന്നു കരുതപ്പെടുന്നവർ വിശേഷിച്ചും അല്ലാഹുവിന്റെയും റസൂലിന്റെയും ശാസനകളെ അവഗണിച്ചിരിക്കുകയാണ്. സ്ത്രീകൾ പള്ളിയി

ലേക്ക് പോകുമ്പോഴും, വരുമ്പോഴും, പള്ളിയിൽവെച്ചും ഇസ്‌ലാമിലെ പർദ്ദാനിയമങ്ങൾ പാലിച്ചുകൊണ്ടായിരിക്കണമെന്നും, പള്ളികളിൽ അതിന് വിഘ്നം വരുന്ന പരിതഃസ്ഥിതികൾ ഉണ്ടാകരുതെന്നും മാത്രമേ ചുരുക്കത്തിൽ ഇത് സംബന്ധിച്ചു ഇവിടെ പറയുവാനുള്ളൂ. അതേ സമയത്ത് സ്ത്രീകൾ ജുമുഅഃയിൽ പങ്കെടുക്കാറുള്ള ചില ഇടങ്ങളിലെ സ്ഥിതിഗതികൾ നോക്കുമ്പോൾ, വല്ല കല്യാണാഘോഷങ്ങൾക്കും വേണ്ടി അണിഞ്ഞൊരുങ്ങാറുള്ള ഒരു പ്രതീതിയാണ് കാണപ്പെടുന്നത്. അഥവാ അല്ലാഹുവിന്റെ പള്ളിയിൽ ഒരു ആരാധനാകർമത്തിൽ, സംബന്ധിക്കുന്നതിന് അനുയോജ്യമായ വേഷഭൂഷണങ്ങളും അച്ചടക്കങ്ങളും കുറവായിരിക്കുമെന്നർത്ഥം. ഈ നിലപാട് ഒട്ടും ക്ഷന്തവ്യമല്ല.

إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة (ജുമുഅഃ ദിവസത്തിലെ നമസ്കാരത്തിന് വിളിക്കപ്പെട്ടാൽ) എന്നാണല്ലോ പിന്നീടുള്ള വാക്യത്തിന്റെ ചുരുക്കം. 'ജുമുഅഃ ദിവസം' (يوم الجمعة)എന്നാണ് അറബിയിൽ വെള്ളിയാഴ്ചക്ക് പേർ. 'ജുമുഅഃ' എന്നാൽ കൂട്ടം, സമ്മേളനം എന്നിങ്ങനെയാണ് അർത്ഥം. അന്ന് ജുമുഅഃ കർമം നടക്കുന്നതുകൊണ്ട് അതിന് ഈ പേർ വന്നു. മുൻകാലത്ത് മറ്റ് ദിവസങ്ങൾക്കുള്ളതുപോലെ ഏതോ ഒരു പേർ അറബിയിൽ വെള്ളിയാഴ്ചക്കും ഉണ്ടായിരുന്നിരിക്കും. الله اعلم. ജുമുഅഃ ദിവസത്തിലെ നമസ്കാരം (للصلاة من يوم الجمعة) എന്ന് പറഞ്ഞിരിക്കകൊണ്ട് ഈ കൽപന വെള്ളിയാഴ്ചയിലെ പ്രത്യേക നമസ്കാരമായ ജുമുഅഃ നമസ്കാരത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചാണെന്ന് വ്യക്തം. അപ്പോൾ മറ്റ് നമസ്കാരങ്ങളെ അപേക്ഷിച്ച് ഈ നമസ്കാരത്തിന്റെ വിളിക്ക് പ്രത്യേകം പ്രാധാന്യമുണ്ടെന്ന് മനസ്സിലാക്കാമല്ലോ. വിളി കൊണ്ടുദ്ദേശ്യം ബാങ്കുവിളിയാണെന്നും പറയേണ്ടതില്ല. ഇമാം മിമ്പറിൽ കേറിയ ഉടനെ നടത്തപ്പെടുന്ന ബാങ്കാണ് ഇത്. നബി തിരുമേനിﷺയുടെ കാലത്ത് അത് മാത്രമായിരുന്നു ഉണ്ടായിരുന്നതും.

ഈ ബാങ്കിന് അൽപം മുമ്പായി മറ്റൊരു ബാങ്ക് വിളിക്കുന്ന ഇന്നത്തെ സമ്പ്രദായം ഉഥ്മാൻ (റ)ന്റെ ഖിലാഫത്ത് കാലത്താണ് ആദ്യമായി ഉണ്ടായതെന്നും, ജനങ്ങൾ വളരെ അധികരിച്ചപ്പോൾ അങ്ങനെ ഒരാവശ്യം നേരിട്ടതുകൊണ്ടാണ് അത് ചെയ്തതെന്നും ബുഖാരിയിൽ കാണാം. അതല്ല, മുആവിയഃ (റ) യുടെ കാലത്തുണ്ടാക്കിയതാണെന്നും ഒരഭിപ്രായമുണ്ട്. ഏതായാലും, നബി ﷺ യുടെ കാലശേഷം ഒരു പുതിയ മതാചാരം ഏർപ്പെടുത്തുവാൻ ആർക്കും പാടില്ലെന്നും, സ്വഹാബികൾ വിശേഷിച്ചും അങ്ങനെ ചെയ്യുകയില്ലെന്നുമുള്ളതിൽ തർക്കത്തിനവകാശമില്ല. അപ്പോൾ, അതൊരു അനുകരണീയമായ മതകർമമെന്ന നിലക്കല്ല. ഒരു താൽക്കാലിക ആവശ്യമെന്ന നിലക്ക് ചെയ്തതാണ് എന്നേ അതിനെപ്പറ്റി പറയുവാനുള്ളൂ. കവിഞ്ഞപക്ഷം, അത്യാവശ്യം നേരിടുമ്പോൾ- വേണ്ടിവന്നാൽ -അങ്ങനെ ഒരേർപ്പാട്ചെയ്യാം, അതില്ലാത്തപ്പോൾ അത് കരണീയവുമല്ല എന്നല്ലാതെ, അതിനപ്പുറം ഒരു സ്ഥാനം അതിന് കൽപിക്കുവാൻ യാതൊരു ന്യായവുമില്ല. അതുകൊണ്ടാണ്, ഉഥ്മാൻ (റ), മുആവിയഃ(റ) എന്നിവരിൽ ആരാണത് ഏർപ്പെടുത്തിയതെന്നതിനെക്കുറിച്ച് സംസാരിക്കവെ ഇമാം ശാഫിഈ (റ) അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രസിദ്ധഗ്രന്ഥമായ 'ഉമ്മിൽ' ഇങ്ങനെ പറഞ്ഞത്:

وأيهما كان فالأمر الذي في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم أحب إلي – كتاب الأم (ആ രണ്ടു പേരിൽ ആരായിരിക്കട്ടെ, റസൂൽ തിരുമേനിﷺയുടെ കാലത്തുള്ള കാര്യമത്രെ എനിക്ക് ഏറ്റവും ഇഷ്ടപ്പെട്ടത്.) വളരെ ശ്രദ്ധേയമായ ഒരു വാക്യമാണിത്. ശാഫിഈ മദ്ഹബുകാരെന്ന് അവകാശപ്പെടുന്നവർ ഈ വാക്യം പ്രത്യേകം ശ്രദ്ധിക്കേണ്ടതുണ്ട്.

നേരത്തെക്കൂട്ടി ഒരു ബാങ്കോ അറിയിപ്പോ ഇല്ലാതെ, ഇമാം മിമ്പറിൽ കേറുമ്പോഴത്തെ ബാങ്കുകൊണ്ട് മതിയാക്കുന്നപക്ഷം ജനങ്ങൾ സമയത്തേക്ക് എത്തിച്ചേരുകയില്ല എന്ന് പറയുന്നത് നിരർത്ഥമാണെന്നുള്ളതിന് അനുഭവം തന്നെ തെളിവാകുന്നു. രണ്ട് ബാങ്ക് പതിവാക്കിയ സ്ഥലങ്ങളിൽ ജനങ്ങൾ അത് പ്രതീക്ഷിക്കുക സ്വാഭാവികം തന്നെ. പക്ഷേ, ഒരു ബാങ്കുകൊണ്ട് മതിയാക്കുന്ന സമ്പ്രദായം നടപ്പിലുള്ള എവിടെയും അക്കാരണത്താൽ ആളുകൾ എത്തിച്ചേരാത്ത ദോഷം കാണുന്നില്ല. ബാങ്ക് ഒന്നോ അധികമോ ആയാലും ചുരുക്കം ചിലർ വൈകിപ്പോയേക്കുന്നത് സാധാരണമാണ്. മറ്റൊരു വസ്തുതകൂടി ഇവിടെ ഓർക്കേണ്ടതുണ്ട്. രണ്ട് ബാങ്ക് നടപ്പുള്ള സ്ഥലങ്ങളിൽ ആദ്യത്തെ (പുതിയ) ബാങ്ക് ഉച്ചത്തിൽ വിളിക്കപ്പെടുന്നു. അതേ സമയത്ത് നബി തിരുമേനിﷺയുടെ കാലത്തുള്ളതും, കേട്ട ഉടനെ വ്യാപാരങ്ങളെല്ലാം നിറുത്തിവെച്ചു; ജുമുഅഃക്കു വന്നുകൊള്ളണമെന്ന് അല്ലാഹു കൽപിച്ചതുമായ സാക്ഷാൽ ബാങ്കാകട്ടെ, സദസ്സിൽ ഹാജറുള്ളവർപോലും മുഴുവനും കേൾക്കരുതാത്തവിധം പതുക്കെയും! ഇതെന്തൊരു വിരോധാഭാസമാണ്? അല്ലാഹുവും റസൂലും നിയമിച്ചതിനെ ഒരു ചടങ്ങുമാത്രമായും, നാം നിയമിക്കുന്നതിനെ ഒഴിച്ചുകൂടാത്ത കൃത്യമായും കരുതുക! അല്ലാഹു നമുക്ക് സത്യം സ്വീകരിക്കുവാനുള്ള ബോധം നൽകട്ടെ. ആമീൻ, എനി, ഉഥ്മാൻ (റ) വർദ്ധിപ്പിച്ച ബാങ്കാകട്ടെ, പള്ളിയുടെ ഉള്ളിൽവെച്ചല്ല, ഒരു ഉയർന്ന സ്ഥലത്ത് (زوراء ഇൽ) വെച്ചായിരുന്നു. ആദ്യത്തെ ബാങ്കിന് വല്ല ന്യായീകരണവും വേണമെങ്കിൽതന്നെ, അത് നാട്ടുകാർ കേൾക്കുവാൻ കൂടുതൽ ഉപയോഗപ്പെടുന്ന ഏതെങ്കിലും ഒരു സ്ഥലത്തുവെച്ചായിരിക്കേണ്ടതും, യഥാർത്ഥ ബാങ്ക് യഥാവിധി നടത്തപ്പെടുന്നതും ആയിരിക്കണമല്ലോ.

ദിവസങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ വെള്ളിയാഴ്ചക്ക് പ്രത്യേക പ്രാധാന്യമുള്ളതായി പല നബി വചനങ്ങളിൽനിന്നും മനസ്സിലാക്കാം. അന്ന് പ്രത്യേകം ഒരു നമസ്കാരവും പ്രസംഗവും നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടതുതന്നെ അതിന്റെ പ്രാധാന്യം കുറിക്കുന്നു. നബിﷺ പറയുന്നു: 'സൂര്യൻ ഉദിക്കുന്ന ദിവസങ്ങളിൽവെച്ച് നല്ല ദിവസം വെള്ളിയാഴ്ചയാകുന്നു. അന്നാണ് ആദം (അ) സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടത്, അന്നാണ് അദ്ദേഹം സ്വർഗത്തിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കപ്പെട്ടതും, അന്നാണ് അദ്ദേഹം അതിൽനിന്ന് പുറത്താക്കപ്പെട്ടതും'. (മു.) മറ്റൊരു ഹദീഥ് ഇപ്രകാരമാകുന്നു: 'അതിൽ– വെള്ളിയാഴ്ചയിൽ– ഒരു നാഴിക സമയമുണ്ട്. മുസ്‌ലിമായ ഒരു അടിയാൻ അല്ലാഹുവിനോട് വല്ലതും ചോദിച്ചുകൊണ്ട് നിന്ന് നമസ്കരിക്കുന്ന നിലയിൽ ആ സമയവുമായി ഒത്തുകൂടിയാൽ, അവന് അല്ലാഹു അത് കൊടുക്കാതിരിക്കുകയില്ല.' എന്ന് തിരുമേനി പറഞ്ഞു: കൈകൊണ്ട് ആംഗ്യം കാണിച്ച് ആ സമയം അല്പനേരമേ

യുള്ളുവെന്ന് അറിയിക്കുകയും ചെയ്തു. (ബു; മു.)

ജുമുഅക്ക് സംബന്ധിക്കുവാൻ അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടുന്ന മര്യാദകളെക്കുറിച്ചും നബിﷺയുടെ ഹദീഥുകളിൽ പലതും കാണാം. ഒന്നുരണ്ടെണ്ണം ഉദ്ധരിക്കാം. അവിടുന്ന് പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു: 'ഒരു പുരുഷൻ വെള്ളിയാഴ്ച കുളിക്കുകയും, കഴിയുന്നത്ര ശുദ്ധീകരിക്കുകയും, അവന്റെ എണ്ണ ഉപയോഗിക്കുകയോ വീട്ടിലെ സുഗന്ധദ്രവ്യം തൊടുകയോ ചെയ്യുകയും, പിന്നീട് പോയി രണ്ടാളുകൾക്കിടയിൽ (തിരക്കിനടന്നു) വേർപിരിക്കാതിരിക്കുകയും, പിന്നീട് അവന് വിധിക്കപ്പെട്ടത് നമസ്കരിക്കുകയും, പിന്നെ ഇമാം സംസാരം തുടങ്ങിയാൽ മൗനമായിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നപക്ഷം അതിന്റെയും (അടുത്ത) മറ്റേ ജുമുഅഃയുടെയും ഇടക്കുള്ള പാപം പൊറുക്കപ്പെടാതിരിക്കുകയില്ല.'(ബു.) 'നിങ്ങളുടെ ശ്രേഷ്ഠമായ ദിവസങ്ങളിൽപെട്ടതാണ് വെള്ളിയാഴ്ച ദിവസം. അന്ന് നിങ്ങൾ എന്റെ പേരിൽ സ്വലാത്ത് (അനുഗ്രഹം നേരൽ) വർദ്ധിപ്പിക്കുവിൻ.'നിങ്ങളുടെ സ്വലാത്ത്എനിക്ക് പ്രദർശിപ്പിക്കപ്പെടുന്നതാകുന്നു.'(ദാ)

വെള്ളിയാഴ്ചത്തെ നമസ്കാരത്തിന്റെ വിളികേട്ടാൽ അല്ലാഹുവിന്റെ സ്മരണയിലേക്ക് ഉൽസാഹിച്ചുവരണം (فاسعوا إلى ذكر الله) എന്നാണല്ലോ അല്ലാഹു പറഞ്ഞത്. سعي (സഅ്യ്) എന്നാൽ ''യത്നിക്കുക, പരിശ്രമിക്കുക, ഉൽസാഹിക്കുക, വേഗം പോകുക, ഓടുക' എന്നീ അർത്ഥങ്ങളിലെല്ലാം ഉപയോഗിക്കാറുണ്ട്. ബാങ്കുകേട്ടാൽ മറ്റെല്ലാ ജോലിയും ഉടനെ നിർത്തിവെച്ച് പോകണം എന്ന് സാരം. ഓടിപ്പോകണമെന്നർത്ഥത്തിലല്ല ഇത് പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതെന്ന് നബിﷺയുടെ ഒരു ഹദീഥിൽ നിന്ന് ഗ്രഹിക്കാം. അവിടുന്ന് പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു: 'നിങ്ങൾ ഇക്വാമത്ത് (നമസ്കാരം തുടങ്ങുന്നുവെന്ന് അറിയിക്കുന്ന വിളി)കേട്ടാൽ നമസ്കാരത്തിലേക്ക് നടന്നുപോയ്ക്കൊള്ളുവിൻ. നിങ്ങളിൽ അടക്കവും ഒതുക്കവും ഉണ്ടായിരിക്കണം; ധൃതിപ്പെടരുത്; എന്നിട്ട് (ജമാഅത്തോടൊപ്പം) കിട്ടിയത് നമസ്കരിക്കുകയും, നഷ്ടപ്പെട്ടുപോയ ഭാഗം (സ്വന്തം) പൂർത്തിയാക്കുകയും ചെയ്യുക.'(ബു; മു.) അല്ലാഹുവിന്റെ മുമ്പിൽ ആരാധന നടത്തുവാൻ പോകുന്നത് അടക്കത്തിലും, ഒതുക്കത്തിലുമായിരിക്കണമെന്നതാണ് ഇതിലടങ്ങിയ തത്വം. അബൂക്വത്താദഃ (റ) പറയുന്നു: ഒരിക്കൽ ഞങ്ങൾ നബി ﷺയൊന്നിച്ച് നമസ്കരിക്കുമ്പോൾ ഒരു തിരക്കുകേട്ടു. എന്താ വിഷയം? എന്ന് തിരുമേനി അന്വേഷിച്ചു. ഞങ്ങൾ നമസ്കാരത്തിലേക്ക് ബദ്ധപ്പെട്ടുവന്നതാണ് എന്ന് അവർ മറുപടി പറഞ്ഞു; തിരുമേനി പറഞ്ഞു; എന്നാൽ അങ്ങനെ ചെയ്യരുത്. നമസ്കാരത്തിന് വരുമ്പോൾ (സാധാരണപോലെ) നടന്നുവരണം; നിങ്ങളിൽ അടക്കം വേണം എന്നിട്ട് കിട്ടിയത് നമസ്കരിക്കുക; നഷ്ടമായത് പൂർത്തിയാക്കുകയും ചെയ്യുക. (ബു; മു.)

ഇതെല്ലാം കാരണമായിട്ടാണ് فاسعوا (നിങ്ങൾ ഉൽസാഹിച്ചുവരുവിൻ) എന്ന വാക്കിന്റെ ഉദ്ദേശ്യം أن تسعى بقلبك وعملك (നിന്റെ ഹൃദയംകൊണ്ടും പ്രവൃത്തി

കൊണ്ടും ഉൽസാഹിക്കുക) എന്നാണെന്ന് ക്വത്താദഃ (റ)യും, ما هو بالسعى على الأقدام ولكن بالقلوب والنية والخشوع (അത് കാലുകൊണ്ട് പാഞ്ഞുപോകലല്ല, പക്ഷേ ഹൃദയം കൊണ്ടും ഉദ്ദേശ്യംകൊണ്ടും ഭക്തികൊണ്ടുമാകുന്നു.) എന്ന് ഹസനും (റ) പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതും. (كما في أبن كثير) ആരാധനാകർമങ്ങളുടെ അന്തസ്സത്തകളെക്കുറിച്ചും, ആത്മീയവശങ്ങളെക്കുറിച്ചും മനസ്സിലാക്കുന്നവർക്കേ ഇതുപോലെയുള്ള ഉപദേശങ്ങളുടെ വില കാൺമാൻ കഴിയൂ.

ബാങ്കുവിളികേട്ടാൽപിന്നെ താമസിക്കുവാൻ പാടില്ലെന്ന് മാത്രമാണ് ഈ ക്വുർആൻ വാക്യത്തിൽ പറയുന്നത്. അഥവാ ജുമുഅഃക്ക് പുറപ്പെടേണ്ടതിന്റെ അവസാനത്തെ അവസരമാണ് ബാങ്ക് കുറിക്കുന്നത്. കഴിവതും നേരത്തെ പോകുകയാണ് വേണ്ടതെന്നും, നേരത്തെ പോകുന്നതിന് കൂടുതൽ പുണ്യം ലഭിക്കുമെന്നും നബിവചനങ്ങളിൽ വ്യക്തമാക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. ഒരാൾ ജനാബത്തു കുളിയെപ്പോലെ (പൂർണമായും) കുളിച്ച് ഒന്നാമത്തെ നാഴികയിൽതന്നെ ജുമുഅഃക്ക് പോയാൽ ഒരു ഒട്ടകത്തെ ബലിനടത്തിയതിന്റെയും, രണ്ടാം നാഴികയിൽ പോയാൽ ഒരു പശുവിനെ ബലികഴിച്ചതിന്റെയും, മൂന്നാമത്തേതിൽ പോയാൽ ഒരു കൊമ്പനാടിനെ ബലികഴിച്ചതിന്റെയും, നാലാമത്തേതിൽ പോയാൽ കോഴിയെ ബലിചെയ്തതിന്റെയും, അഞ്ചാമത്തേതിൽ പോയാൽ ഒരു മുട്ട കൊടുത്തതിന്റെയും അത്ര പ്രതിഫലമുണ്ടെന്നും, ഇമാം (ഖുത്വ്ബഃക്ക്) പുറപ്പെട്ടാൽ ഈ പ്രത്യേക പ്രതിഫലം നിലച്ചുപോകുമെന്നും ഇമാം ബുഖാരിയും മുസ്‌ലിമും ഉദ്ധരിക്കുന്ന ഒരു നബിവചനത്തിൽ വന്നിരിക്കുന്നു. ഇന്നത്തെ പുരോഗമനവാദികളെന്ന് പറയപ്പെടുന്ന ചില പുത്തൻ കൂറ്റുകാർ ഇതുപോലെയുള്ള പല ഹദീഥുകളെയും പുച്ഛഭാവത്തിൽ വീക്ഷിക്കുന്നതും തള്ളിക്കളയുന്നതും കാണാം. അതിനുള്ള കാരണങ്ങളെപ്പറ്റി മതബോധവും ഇസ്‌ലാമിക ചിന്താഗതിയുമുള്ളവരെ പറഞ്ഞു മനസ്സിലാക്കേണ്ടതില്ല. ഇസ്‌ലാമിൽ തങ്ങളുടെ ഭൗതിക താൽപര്യങ്ങൾക്ക് നിരക്കാത്തതായി തോന്നുന്നതെല്ലാം യുക്തിവാദം മുഖേന ദുർവ്യാഖ്യാനം ചെയ്യുകയോ തള്ളിക്കളയുകയോ ചെയ്യുക, മതത്തിന്റെ ധാർമികവും ആത്മീയവുമായ വശങ്ങളെ ഇടിച്ചുതാഴ്ത്തുക മുതലായവയാണ് ഇവരുടെ ലക്ഷ്യങ്ങൾ എന്ന് എല്ലാവർക്കും അറിയാം. ആ സ്ഥിതിക്ക് അങ്ങനെയുള്ളവരുടെ പഞ്ചസാര വാക്കുകൾക്ക് സത്യവിശ്വാസികൾ ഒട്ടും വിലകല്പിക്കേണ്ടതില്ല; കല്പിക്കുകയുമില്ല. ജുമുഅഃക്ക് നേരത്തെ പോകൽ, സുന്നത്ത് നമസ്കാരം, സുന്നത്ത് നോമ്പ് മുതലായ കർമങ്ങളെല്ലാം ഇവരുടെ ഭാഷയിൽ 'അദ്ധ്വാനിക്കാത്ത മടിയവർഗത്തിന്റെ സൃഷ്ടി'കളാണ്. വയറ്റിന്റെ പൂരണവും ഭൗതികനേട്ടവും മാത്രമാണല്ലോ ഇവരുടെ അടുക്കൽ 'ജീവിതവിജയം.'

ബാങ്കുകേട്ടാൽ ജോലികൾ വിട്ടേച്ചു ജുമുഅഃക്ക് പോകണമെന്നാണ് അല്ലാഹുവിന്റെ കൽപന. ജുമുഅഃ ഒരു നിർബന്ധകടമയാണ് എന്ന് ഇതിൽനിന്ന് വ്യക്തമാകുന്നു. നബി ﷺ ഈ കടമയുടെ ഗൗരവം ചൂണ്ടിക്കാട്ടുന്നത് കാണുക: അവിടുന്ന് ഒരിക്കൽ ഇങ്ങനെ പറഞ്ഞു: 'ചില ആളുകൾ ജുമുഅഃകളെ ഉപേ

ക്ഷിച്ചു വരുന്നതിൽനിന്ന് അവർ വിരമിച്ചുകൊള്ളട്ടെ. അല്ലാത്തപക്ഷം, അല്ലാഹു നിശ്ചയമായും അവരുടെ ഹൃദയങ്ങളിൽ മുദ്രവെക്കുക തന്നെ ചെയ്യും. പിന്നീട് അവർ (ഹൃദയങ്ങളിൽ നന്മ പ്രവേശിക്കാത്ത) അശ്രദ്ധൻമാരുടെ കൂട്ടത്തിലായി ത്തീരും' (മുസ്‌ലിം.) മറ്റൊരു നബിവചനത്തിൽ ഇങ്ങനെ കാണാം: 'ആരെങ്കിലും നിസ്സാരഭാവേന മൂന്ന് ജുമുഅഃ ഉപേക്ഷിച്ചാൽ അല്ലാഹു അവന്റെ ഹൃദയത്തിൽ മുദ്രകുത്തുന്നതാകുന്നു.' (ദാ; തി; ജ; ന.) ജുമുഅഃയിൽ സംബന്ധിക്കണമെന്ന നിഷ്കർഷയില്ലാത്ത ആളുകളെക്കുറിച്ച് പരിശോധിക്കുമ്പോൾ ഈ തിരുവചന ങ്ങളുടെ യാഥാർത്ഥ്യം മതബോധമുള്ളവർക്ക് വേഗം മനസ്സിലാകുന്നതാണ്.

'നമസ്കാരത്തിന് വിളിക്കപ്പെട്ടാൽ നമസ്കാരത്തിന് വരണം' എന്ന ല്ല, അല്ലാഹുവിന്റെ സ്മരണയാകുന്ന 'ദിക്റി'ലേക്ക് (إلى ذكر الله) വരണം എന്നാണ് പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത് ഇതും വളരെ ശ്രദ്ധേയമാകുന്നു. അല്ലാഹുവിന്റെ സ്മരണ ക്കായി അവന്റെ മുമ്പിൽ തലകുനിച്ചും പ്രാർത്ഥനയർപ്പിച്ചും നടത്തപ്പെടുന്ന മഹ ത്തായ ഒരാരാധനയാണ് നമസ്കാരം. ഖുത്വുബഃയാകട്ടെ, അല്ലാഹുവിനെക്കുറി ച്ചുള്ള സ്മരണയും ബോധവും ഭക്തിയും ശ്രോതാക്കളിൽ ഉളവാക്കുകയും, അവയെ പുതുക്കിക്കൊണ്ടിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അതുകൊണ്ടാണ് ഖുത്വുബഃ യെക്കുറിച്ച് തദ്കീർ (التذكير ഉത്ബോധനം) എന്ന് പറയപ്പെടുന്നതും. ഈ രണ്ടും ഉൾപ്പെടുത്തിക്കൊണ്ടുതന്നെയാണ് അല്ലാഹു- രണ്ടിലൊന്നിനെ പ്രത്യേകം എടു ത്തുപറയാതെ- 'ദിക്റി'ലേക്ക് -എന്ന് പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതും. അപ്പോൾ, ജുമുഅഃ യിൽ സംബന്ധിക്കാത്ത ആളുകൾ- നബിﷺ അരുളിയതുപോലെ- അല്ലാഹു വിന്റെ സ്മരണയെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം അശ്രദ്ധൻമാരാണെന്ന് സ്പഷ്ടമാ ണല്ലോ. ഖുത്വുബഃക്ക് ഇസ്‌ലാം കല്പിക്കുന്ന സ്ഥാനം എത്രത്തോളമാണെന്ന് മനസ്സിലാക്കുവാൻ ഒന്നുരണ്ട് നബിവചനങ്ങൾ ധാരാളം മതിയാകും:-

തിരുമേനി പറയുന്നു: 'ഒരാൾ വെള്ളിയാഴ്ച ദിവസം ഇമാം പ്രസംഗി ച്ചുകൊണ്ടിരിക്കെ സംസാരിച്ചാൽ; അവൻ ഗ്രന്ഥങ്ങൾ പേറുന്ന കഴുതയെപ്പോ ലെയാണ്. അവനോട് മിണ്ടാതിരിക്കുക എന്ന് പറയുന്നവനാകട്ടെ അവന് ജുമു അഃയും ഇല്ല.' (അ.) കഴുതകളെപ്പോലുള്ള മൂഢൻമാരേ അത് ചെയ്കയുള്ളൂ. അവരോട് ഉപദേശിച്ചിട്ടു ഫലം കാണുകയില്ല, അവരെ ഉപദേശിക്കുവാൻ മിന ക്കെടുന്നവർക്ക് ആ സമയം ഖുത്വുബഃ കേൾക്കാൻ കഴിയാതെ നഷ്ടപ്പെടുകയും ചെയ്യും'. ഇതൊക്കെയാണ് തിരുമേനി ചൂണ്ടിക്കാട്ടുന്നത്. മറ്റൊരു നബിവചനം നോക്കുക: 'ആരെങ്കിലും വുദ്വൂ ചെയ്തു- നന്നായി വുദ്വൂ ചെയ്തു- എന്നിട്ട് ജുമു അഃക്കു വന്ന് ശ്രദ്ധിച്ചുകേൾക്കുകയും മൗനമായിരിക്കുകയും ചെയ്തു. എന്നാല വന് അതിന്റെയും മറ്റേ ജുമുഅഃയുടെയും, ഇടക്കുള്ളതും, മൂന്ന് ദിവസത്തെ കൂടു തലും (പത്തുദിവസത്തെ പാപങ്ങൾ) പൊറുക്കപ്പെടുന്നതാണ്. ആരെങ്കിലും ഒരു ചരക്കല്ലുതൊട്ടുപോയാൽ, അവൻ വ്യർത്ഥാവിലായിപ്പോയി.' (മു.) അതായത്, ഏതെ ങ്കിലും ഒരു നിസ്സാരകാര്യത്തിലേക്ക് അവൻ ശ്രദ്ധതിരിച്ചാൽ ഉപദേശം കേൾക്കു വാൻ കഴിയാതെ, അവൻ വന്ന കാര്യം നഷ്ടപ്പെട്ടുവെന്ന് സാരം. ഇപ്പറഞ്ഞതെല്ലാം

മനസ്സിരുത്തിക്കൊണ്ട് ഒന്നാലോചിച്ചു നോക്കുക! ജുമുഅഃക്ക് പങ്കെടുക്കുന്നവരിൽ തന്നെ ചിലർ ഖുത്വുബഃവേളയിൽ അന്യോന്യം സംസാരിച്ചും കളിച്ചും ചിരിച്ചും കൊണ്ടിരിക്കുന്നതും, മറ്റ് ചിലർ അന്നേരം കിടന്നും ഉറങ്ങിയും സമയം കഴിക്കുന്നതും നമ്മുടെ നാടുകളിൽ- ഗ്രാമപ്രദേശങ്ങളിൽ വിശേഷിച്ചും- നിത്യാനുഭവങ്ങളാണ്. ഇവരെക്കാൾ ഭേദം ജുമുഅഃക്ക് വരാത്ത മടിയൻമാരും, കപടൻമാരുമാണെന്ന് തോന്നിപ്പോകുന്നു. കാരണം, അവരെ കൊണ്ട് മറ്റുള്ളവർക്ക് ശല്യമില്ലല്ലോ.

എനി, ഖുത്വുബഃ എങ്ങനെയുള്ളതാവണം? ഇതാണല്ലോ ഖുത്വുബഃയുടെ കാതലായ വശം. ഈ വിഷയകമായി സത്യാന്വേഷികൾക്ക് കാര്യം മനസ്സിലാക്കുവാൻ പോരുന്ന ചില ഹദീഥുകൾ ഉദ്ധരിക്കാം:

(1) ജാബിറുബ്നു സമൂറഃ (റ) പറയുന്നു: 'നബിﷺക്ക് രണ്ട് ഖുത്വുബഃ (പ്രസംഗം) പതിവുണ്ടായിരുന്നു. രണ്ടിനുമിടയിൽ അവിടുന്ന് ഇരിക്കുമായിരുന്നു (ഖുത്വുബഃയിൽ) ക്വുർആൻ പാരായണം ചെയ്യുകയും, ജനങ്ങളെ ഉപദേശിക്കുകയും ചെയ്തിരുന്നു. എന്നാൽ അവിടുത്തെ നമസ്കാരവും മിതമായിരുന്നു, അവിടുത്തെ ഖുത്വുബഃയും മിതമായിരുന്നു.' (മു.) അബൂദാവൂദ് (റ)ന്റെ രിവായത്തിൽ ക്വുർആനിൽനിന്നും പല ആയത്തുകൾ പാരായണം ചെയ്യുകയും ജനങ്ങളെ ഉപദേശിക്കുകയും ചെയ്തിരുന്നു എന്നാണുള്ളത്.

(2) ജാബിർ (റ) പറയുന്നു: റസൂൽ ﷺ പ്രസംഗം ചെയ്യുമ്പോൾ അവിടുത്തെ രണ്ട് കണ്ണുകളും ചുവപ്പ് വർണമാകും, ശബ്ദം ഉച്ചത്തിലാകും, കോപം കഠിനമാകും. എത്രത്തോളമെന്നാൽ, അവിടുന്ന് ഒരു സൈന്യത്തെക്കുറിച്ച് താക്കീത് നൽകുന്നവനാണെന്ന് തോന്നും.....! (മു.)

(3) ഉമ്മുഹിശാം (റ) എന്ന വനിതാ സ്വഹാബി പറയുന്നു: 'സൂറത്ത് ക്വാഫ് റസൂൽ തിരുമേനിﷺയുടെ നാവിൽനിന്നല്ലാതെ ഞാൻ സ്വീകരിച്ചിട്ടില്ല (പഠിച്ചിട്ടില്ല). തിരുമേനി എല്ലാ ജുമുഅഃയിലും ജനങ്ങൾക്ക് പ്രസംഗം ചെയ്യുമ്പോൾ മിമ്പറിൽവെച്ച് അത് ഓതാറുണ്ടായിരുന്നു.' (മു)

ഈ മൂന്ന് ഹദീഥുകളിൽനിന്നുമായി- ഇതിന് ഉപോൽബലകമായ മറ്റ് പലതും ഉണ്ട്താനും- നമുക്ക് താഴെ പറയുന്ന കാര്യങ്ങൾ മനസ്സിലാക്കുവാൻ കഴിയും: (1) വെള്ളിയാഴ്ച നബിﷺ രണ്ട് പ്രസംഗങ്ങൾ ചെയ്യുകയും രണ്ടിനുമിടയിൽ ഇരിക്കുകയും ചെയ്തിരുന്നു. ഒരു ആശ്വാസമെന്ന നിലക്കും, ഒന്നാമത്തെ പ്രസംഗത്തിൽ ഉദ്ദേശിച്ച കാര്യങ്ങൾ പറഞ്ഞവസാനിച്ചശേഷം അടുത്തതിലേക്കുള്ള വിഷയത്തെപ്പറ്റി അൽപമൊന്ന് ആലോചിക്കുവാനും ഇത് ഉപകരിക്കുന്നു. അതൊക്കെത്തന്നെയായിരിക്കാം അതിന്റെ ഉദ്ദേശ്യവും. الله أعلم. ഏതായാലും ഈ ഇരുത്തത്തിന് അധികസമയം എടുക്കേണ്ടതില്ല. എങ്കിലും ചിലർ ചെയ്യാറു

ളളതുപോലെ, ഇരുന്നു കഴിയും മുമ്പായി എഴുന്നേൽക്കുവാൻ ധൃതികൂട്ടുന്നതും നന്നല്ല. സ്വന്തം യുക്തിയുടെ മാനദണ്ഡം കൊണ്ടുമാത്രം നബിചര്യയെ വിലയിരുത്തുക പതിവുള്ളവർ ഈ ഇരുത്തത്തെ വിമർശിക്കുകയും, രണ്ട് ഖുത്വുബഃയുടെ ആവശ്യത്തെ ചോദ്യം ചെയ്കയും ചെയ്യുന്നതിൽ അതിശയിക്കാനില്ല. അവർ അതും അതിനപ്പുറവും വാദിക്കുവാൻ ഒരുമ്പെട്ടവരാണ്. സത്യവിശ്വാസികൾ അതിൽ വഞ്ചിതരാകേണ്ടതില്ല.

(2) നബിﷺയുടെ ഖുത്വുബഃയിൽ ക്വുർആൻ വചനങ്ങളും ഉപദേശങ്ങളുമായിരുന്നു അടങ്ങിയിരുന്നത്. നാമും അതേ മാതൃക സ്വീകരിക്കേണ്ടതാണ്. സൂ: ഖാഫ് നബിﷺഖുത്വുബഃയിൽ സാധാരണ ഓതാറുണ്ടായിരുന്നതിൽനിന്ന് ഒരു സംഗതികൂടി മനസ്സിലാക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. അല്ലാഹുവിനെക്കുറിച്ചും, പരലോകം, വിചാരണ മുതലായവയെക്കുറിച്ചുമായിരുന്നു അവിടുന്ന് പ്രധാനമായും സ്പർശിച്ചിരുന്നതെന്നുള്ളതാണ് അത്. സൂ: ക്വാഫിന്റെ ഉള്ളടക്കം പരിശോധിച്ചാൽ ഇത് മനസ്സിലാകും. ഉപദേശം എന്ന് പറയുമ്പോൾ, അത് സന്ദർഭത്തിനൊത്തതായിരിക്കണമെന്ന് വ്യക്തമാണ്. സദസ്യരെക്കുറിച്ചും, സന്ദർഭങ്ങളെക്കുറിച്ചും അറിയാവുന്നവനും, ഹൃദയത്തിൽ ഭയഭക്തിയുള്ളവനുമായ ഒരു 'ഖത്വീബു' (പ്രാസംഗികൻ) സംസാരിക്കുമ്പോൾ, അയാളുടെ മനസ്സിൽ വികാരവും ഫലിതവും പറഞ്ഞോ, കുറെ സാഹിത്യക്കസറത്തുകൾ ഉപയോഗിച്ചോ, പൊതുജനങ്ങളെ ആകർഷിക്കുന്ന പുതുവിഷയങ്ങൾ അവതരിപ്പിച്ചോ- ഖുത്വുബഃകൾ നിർവഹിക്കുന്നതായാൽ അതുകൊണ്ട് ജുമുഅഃ ഖുത്വുബയുടെ ലക്ഷ്യം പൂർത്തിയാകുന്നതല്ല. മതബോധവും ദൈവബോധവും ഉണ്ടാക്കുവാൻ അത് ഉപകരിക്കുന്നതുമല്ല, അതുകൊണ്ട് തന്നെയാണ് മനുഷ്യരിൽ വെച്ച് ഏറ്റവും മാർദ്ദവശീലനായ നബി തിരുമേനിﷺ പ്രസംഗിക്കുമ്പോൾ, അവിടുത്തെ തിരുമുഖം ചുവക്കുകയും, അവിടുത്തേക്ക് ദേഷ്യം കഠിനമാകുകയും, ശബ്ദം ഉയരുകയും ചെയ്തിരുന്നത്. സംസാരിക്കുന്ന വിഷയം ഗൗരവപ്പെട്ടതും, അത് പ്രാസംഗികന്റെ ഹൃദയത്തിൽ നിന്ന് പൊന്തിവരുന്നതുമാണെങ്കിൽ മാത്രമേ ഈ വികാരം ഉണ്ടാകുകയുള്ളൂ.

ജുമുഅഃ ഖുത്വുബഃയുടെ ലക്ഷ്യം ഇന്നതാണെന്ന് ഏറെക്കുറെ അറിയാവുന്നവരിൽ നിന്നുപോലും സദസ്യർക്ക് ദൈവഭക്തിയും മതബോധവും ഉണ്ടാക്കുന്ന തരത്തിലുള്ള ഖുത്വുബഃകൾ കേൾക്കുവാനുള്ള ഭാഗ്യം ഇന്ന് വളരെ വിരളമായിട്ടാണിരിക്കുന്നത്. ഏറെക്കുറെ നെടുനീളനും പൊടിപൊടിപ്പനുമായ പ്രസംഗങ്ങൾ കേൾക്കാം. പേരിന് മാത്രം ഒന്ന് രണ്ട് ക്വുർആൻ വാക്യങ്ങളും കേട്ടേക്കാം. പക്ഷേ, വിഷയം വായിൽവന്നതും, ഖുത്വുബഃയുടെ ലക്ഷ്യവുമായി ബന്ധമില്ലാത്തതുമായിരിക്കും. പലരുടെയും പ്രസംഗങ്ങൾ ഇന്നത്തെ രാഷ്ട്രീയ പ്രസംഗങ്ങളിൽനിന്നും വ്യത്യസ്തമായിരിക്കയില്ല. മറ്റ് ചിലരുടെ ഉദ്ദേശംതന്നെ മതത്തിന്റെ നിഴലിൽകൂടി തങ്ങളുടെ ഭൗതികാദർശങ്ങൾ പ്രചരിപ്പിക്കൽ കൂടിയാണെന്ന് പറയേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെയൊക്കെയാണ് ഇന്നത്തെ ഖത്വീബുമാരിൽ ഒരു വിഭാഗത്തിന്റെ നിലയെങ്കിൽ, മറ്റൊരു വിഭാഗക്കാർ ചെയ്യുന്നത് മുൻകാ

ലത്ത് ആരെങ്കിലും രചിച്ചുവെച്ച ഏടുകൾ നോക്കി വായിച്ചു തൃപ്തി അടയലാണ്. അത് അറബിയിൽ തന്നെ വേണമെന്ന് അവർക്ക് നിഷ്കർഷയുമുണ്ട്. സദസ്യരിൽ ആർക്കും, അല്ലെങ്കിൽ ബഹുഭൂരിഭാഗത്തിന് അറബി അറിയുകയില്ലതാനും. അത്രയുമല്ല, ആ ഏടുനോക്കി വായിക്കുന്നവന്- അവരുടെ ഭാഷയിൽ ഖത്വീബിന്- തന്നെയും ചിലപ്പോൾ ആ വായിക്കപ്പെടുന്നതിന്റെ അർത്ഥം അറിഞ്ഞിരിക്കയില്ല. ഇത് വാസ്തവത്തിൽ 'ഖുത്വുബഃ' (പ്രസംഗം) അല്ല. കേവലം 'ക്വിറാഅത്ത്' (വായന) മാത്രമാണ്.

ജുമുഅഃ ഖുത്വുബഃ അറബിയിൽതന്നെ ആയിരിക്കൽ നിർബന്ധമാണോ? അതല്ല, അതാതുനാട്ടിലെ ജനങ്ങൾക്കറിയാവുന്ന ഭാഷയിലായിരിക്കയാണോ വേണ്ടത്? ഇന്നത്തെ ഒരു തർക്കവിഷയമാണിത്. അല്പം തന്റേടമുള്ള ഒരു സത്യാന്വേഷിക്ക് ഇതിൽ സംശയത്തിനവകാശമില്ല. ഈ വിഷയകമായി ഇവിടെ കൂടുതൽ സംസാരിച്ചു ദീർഘിപ്പിക്കുവാൻ മുതിരുന്നില്ല. ഖുത്വുബഃയുടെ ലക്ഷ്യം സദസ്യരെ ഉപദേശിക്കലും, അവർക്ക് ബോധമുണ്ടാക്കലുമാണെങ്കിൽ- അതാണ് ലക്ഷ്യം എന്ന് തീർച്ചയുമാണ്- ഖുത്വുബഃ ജനങ്ങൾക്ക് ഗ്രഹിക്കാവുന്ന ഭാഷയിലായിരിക്കണമെന്നുള്ളതിൽ സംശയമില്ലല്ലോ. അറബിയിൽതന്നെ വേണമെന്നുള്ളതിന് പ്രസക്തമായ എന്തെങ്കിലും ഒരു തെളിവ് ഇല്ലതാനും. അതുകൊണ്ടാണ് മറ്റ് പലതിലുമെന്നപോലെ, ഖുത്വുബഃയിലെ 'ഹംദു- തശ്ഹുദ്- സ്വലാത്ത്' മുതലായ ഭാഗങ്ങൾ അറബിയിലായിരിക്കണമെന്നും, ഉപദേശത്തിന്റെ ഭാഗം അറബിയിലായിരിക്കേണ്ടതില്ലെന്നുംകർമശാസ്ത്രപണ്ഡിതൻമാർ (ഫുക്വഹാക്കൾ) പ്രസ്താവിക്കുന്നത്. പക്ഷേ, കക്ഷിപിടിച്ചു തർക്കത്തിന് മിനക്കെടുന്നവർക്കും, സത്യത്തിന് വഴങ്ങിയാൽ സ്വാർത്ഥങ്ങൾ നഷ്ടപ്പെടുമെന്ന് ഭയപ്പെടുന്നവർക്കും തെളിവും ന്യായവും സ്വീകാര്യമായിരിക്കയില്ലല്ലോ.

നബി തിരുമേനിﷺയുടെ സുന്നത്തിനെയാണ് പിൻപറ്റേണ്ടതെന്ന് ബോധ്യമുള്ള ഖത്വീബുമാർ വേണ്ടത് കഴിയുന്നത്ര ക്വുർആൻ വാക്യങ്ങൾ ജനങ്ങളെ ഓതിക്കേൾപ്പിച്ചു മനസ്സിലാക്കുകയും, അതിന്റെ വിവരണത്തിൽ കഴിയുന്നത്ര നബിﷺയുടെ ഹദീഥുകളും ഉൾക്കൊള്ളിക്കുകയുമാണ്. സ്വന്തംവക സമർത്ഥനങ്ങളെക്കാളും, സദസ്യരിൽ മിക്കവർക്കും ഗ്രഹിക്കാൻ കഴിയാത്ത സാഹിത്യപ്രയോഗങ്ങളെക്കാളും, കാമ്യവും ഉപയോഗപ്രദവും അതായിരിക്കും. നാമമാത്രം ഏതെങ്കിലും അരമുറി ക്വുർആൻ വാക്യം ഉദ്ധരിക്കുകയും, പിന്നീട് സ്വന്തം വൈഭവം പ്രകടിപ്പിക്കുകയും, തനിക്ക് താലപര്യമുള്ള ആദർശം പ്രചരിപ്പിക്കുവാൻ കിട്ടിയ അവസരം ഉപയോഗപ്പെടുത്തുകയും ചെയ്യുന്നവരെ ഖത്വീബുമാരായി ജനങ്ങൾ സ്വീകരിക്കരുതെന്നും, കുറെയൊക്കെ വിവരവും, ബോധവും, ഭക്തിയുമുള്ളവരെ മാത്രമേ തങ്ങളുടെ ഖത്തീബുമാരായി സ്വീകരിക്കാവൂ എന്നും എല്ലാ പള്ളിമഹല്ലു ഭാരവാഹികളും പൊതുജനങ്ങളും ഓർത്തിരിക്കേണ്ടതാണ്. ഇല്ലാത്തപക്ഷം, ഇസ്‌ലാമിനെതിരിൽ ഇന്ന് നടമാടിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന വിവിധ സംരംഭങ്ങൾക്ക് -നാം അറിഞ്ഞോ അറിയാതെയോ- നൽകുന്ന ഒരു മുതൽകൂട്ടായി നമ്മുടെ ഖുത്വുബഃകൾ കലാശിച്ചേക്കുമെന്ന് ഓർക്കേണ്ടതാണ്.

ഖുത്വുബഃ മാതൃഭാഷയിൽ നടത്തപ്പെടുന്നത് ഇത്തരക്കാർക്ക് കൂടുതൽ സൗകര്യം ഉളവാക്കുന്നു. ഈ നിലക്ക് ഇവരുടെ മാതൃഭാഷയിലുള്ള പ്രസംഗങ്ങളെക്കാൾ ഉത്തമം ഇന്നത്തെ അറബിഖുത്വുബഃ വായനയാണെന്ന് പറയേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. കാരണം, ഖുത്വുബഃയുടെ ലക്ഷ്യം സാധിക്കാത്ത ദോഷം അതിലുണ്ടെങ്കിലും അത് മൂലം ഇങ്ങനെയുള്ള ആപത്തുകൾ നേരിടാനില്ലല്ലോ.

(3) നബിﷺയുടെ ഖുത്വുബഃയും, നമസ്കാരവും മിതമായിരുന്നു. ഇതുംതന്നെ ഇന്ന് മിക്കവരും അവഗണിച്ചിരിക്കുകയാണ്. ഖുത്വുബഃ കൂടുതൽ നേരം നീട്ടിക്കൊണ്ട് പോകൽ പലരുടെയും പതിവാകുന്നു. സാരവത്തും, കാര്യമാത്രപ്രസക്തവുമായ സംസാരമായിരിക്കുക, ചുരുങ്ങിയ സമയംകൊണ്ടവസാനിപ്പിക്കുക, ഇതാണ് കരണീയമായതും തിരുമേനിയുടെ നടപടിയോട് യോജിച്ചതും. ശ്രോതാക്കളുടെ ശ്രദ്ധയും ക്ഷമയും സജീവമായിരിക്കുവാനും അതാണ് ഉപകരിക്കുക. നബിﷺയുടെ ഒരു തിരുവചനത്തിൽനിന്ന് ഇത് നല്ലപോലെ മനസ്സിലാക്കാം. അവിടുന്ന് പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു: 'ഒരു മനുഷ്യന്റെ നമസ്കാരം ദീർഘിക്കലും, അവന്റെ പ്രസംഗം (ദീർഘിക്കാതെ) ചുരുങ്ങലും അവന്റെ വിജ്ഞാനത്തിന്റെ അടയാളമാകുന്നു.' (മു.) പക്ഷേ, നമസ്കാരം സംഘമായിട്ടാകുമ്പോൾ അത് കൂടുതൽ ദീർഘിപ്പിച്ചുകൂടാ എന്ന് ഹദീഥുകളിൽ തന്നെ പ്രസിദ്ധമായി അറിയപ്പെട്ടതാണ്. താരതമ്യേന നോക്കുകയാണെങ്കിൽ പ്രസംഗം കഴിവതും ചുരുങ്ങുകയും, നമസ്കാരം ദീർഘിക്കുകയുമാണ് വേണ്ടത് എന്ന് സാരം. ഇത് ജുമുഅഃയെ സംബന്ധിച്ച് മാത്രം പ്രസ്താവിച്ചതല്ല. പൊതുവിലുള്ള ഒരു വസ്തുതയത്രെ. പ്രസംഗം ചുരുക്കണമെന്ന് പറഞ്ഞതിലടങ്ങിയ തത്വം നബിﷺതന്നെ ചൂണ്ടിക്കാട്ടുന്നത് നോക്കുക: 'ആകയാൽ, നിങ്ങൾ നമസ്കാരം ദീർഘിപ്പിക്കുവിൻ, പ്രസംഗം ചുരുക്കുകയും ചെയ്യുവിൻ. നിശ്ചയമായും വിവരണത്തിൽ ഒരു വശ്യശക്തിയുണ്ട്.' ഇതാണ് ഇ ൗ ഹദീഥിന്റെ ബാക്കിഭാഗം. വിഷയം ശരിക്ക് അവതരിപ്പിക്കുവാൻ കഴിയാത്തതുകൊണ്ടാണ് പ്രസംഗം നീണ്ടുപോകുന്നതെന്ന് ഇതിൽ സൂചന കാണാം.

وذروا البيع (കച്ചവടം ഉപേക്ഷിക്കുകയും ചെയ്യുക.) എന്ന് പറഞ്ഞതിന്റെ താൽപര്യം ജുമുഅഃയിൽ പങ്കെടുക്കുന്നതിന് മുടക്കായിത്തീരുന്ന എല്ലാ ജോലികളും ബാങ്കുവിളി കേട്ടാൽ പിന്നീട് തുടരാതെ നിറുത്തിവെക്കണമെന്നാകുന്നു. എന്നല്ലാതെ, കച്ചവടക്കാർ മാത്രം തങ്ങളുടെ ജോലി നിറുത്തി പങ്കെടുത്താൽ മതി എന്ന് അതിന് അർത്ഥമില്ല. അടുത്ത വചനത്തിൽ നമസ്കാരം നിർവ്വഹിക്കപ്പെട്ടു കഴിഞ്ഞാൽ പിന്നെ കച്ചവടം നടത്തിക്കൊള്ളുവിൻ' എന്ന് പറയാതെ 'ഭൂമിയിൽ വ്യാപിച്ച് ഉപജീവനമാർഗം തേടിക്കൊള്ളുവിൻ' എന്ന് പറഞ്ഞതിൽനിന്നുതന്നെ ഇത് മനസ്സിലാക്കാം. കച്ചവടത്തെ പ്രത്യേകം എടുത്തുപറയുവാനുള്ള കാരണം പലതുമാവാം. സ്വഹാബികളിൽ പലരും കച്ചവടക്കാരായിരുന്നു. കച്ചവടങ്ങൾ മിക്കവാറും പട്ടണങ്ങളിലുമായിരിക്കും നടക്കുന്നത്. ജുമുഅഃ പോലെയുള്ള പൊതുസമ്മേളനങ്ങളിൽ പങ്കെടുക്കുവാൻ ഉദ്ദേശിക്കുന്ന ഉൾനാട്ടുകാർ തങ്ങളുടെ ജോലിത്തിരക്കുകൾ നേരത്തേതന്നെ നിറുത്തിവെച്ച് ഒരുങ്ങുന്നതും, അങ്ങാടി

യിൽ വസിക്കുന്നവരും കച്ചവടക്കാരും സമയം അടുക്കുമ്പോൾ മാത്രം ജോലിനിറുത്തിവെച്ച് പുറപ്പെടുന്നതും സാധാരണ പതിവാണല്ലോ. കൂടാതെ ചില വ്യാഖ്യാതക്കൾ സൂചിപ്പിച്ചതുപോലെ (*) വെള്ളിയാഴ്ച മദീനാപരിസരങ്ങളിൽ കൂടുതൽ കച്ചവടം നടക്കുന്ന ദിവസമായിരിക്കുവാനും കാരണമുണ്ട്. മദീനാപരിസരം യഹൂദപ്രദേശമായിരുന്നുവല്ലോ. അവർക്ക് ശനിയാഴ്ച ഒഴിവുദിവസമാണ്. ക്രിസ്ത്യാനികൾക്ക് ഞായറാഴ്ചയും ഒഴിവുദിവസമാണ്. ആ നിലക്ക് വെള്ളിയാഴ്ച അങ്ങാടി കൂടുതൽ സജീവമായിരിക്കുക സ്വാഭാവികമായിരിക്കും. ഈ രണ്ട് ദിവസത്തിനും മുമ്പിലായി വെള്ളിയാഴ്ച ദിവസം വാരാന്തപ്പെരുന്നാളായി ആചരിക്കുവാൻ അല്ലാഹു നിയമിച്ചത് ഈ സമുദായത്തിന് ലഭിച്ച ഒരു ഭാഗ്യമായി ഒരു ഹദീഥിൽ നബിﷺ ചൂണ്ടിക്കാട്ടിയതും സ്മരണീയവുമാകുന്നു. (**) ഏതായാലും ജുമുഅഃക്ക് ബാങ്കുവിളിച്ചാൽ കച്ചവടം നിറുത്തിവെക്കണമെന്ന് അല്ലാഹു കല്പിച്ചിരിക്കെ, ആ കല്പന അനുസരിക്കാതെ നടത്തപ്പെടുന്ന എല്ലാ കച്ചവടവും മുസ്ലിംകൾക്ക് ഹറാം (കുറ്റകരമായ നിഷിദ്ധം) ആണെന്നുള്ളതിൽ സംശയമില്ല. ഹറാമാണെന്ന് മാത്രമല്ല, ആ കൊള്ളക്കൊടുക്കലുകൾ മതദൃഷ്ട്യാ സാധുവാകുകയുമില്ല എന്ന്പോലും പല മഹാൻമാരും അഭിപ്രായപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഇതിന് ന്യായവും ഇല്ലാതില്ല.

തുടർന്നുകൊണ്ട് അല്ലാഹു പറയുന്നു: ذلكم خير لكم ان كنتم تعلمون (അത് നിങ്ങൾക്ക് ഗുണകരമാണ്- നിങ്ങൾക്കറിയാമെങ്കിൽ!) വളരെ അർത്ഥഗർഭമായ ഒരു വാക്യമാണിത്. അൽപ്പനേരം നിങ്ങളുടെ ലൗകിക കാര്യങ്ങളും ജോലിത്തിരക്കുകളും ഒന്ന് നിറുത്തിവെച്ചാലുണ്ടാകുന്ന നഷ്ടവും, ജുമുഅഃയിൽ പങ്കെടുത്താൽ ലഭിക്കുവാനിരിക്കുന്ന നേട്ടങ്ങളും തുലനം ചെയ്യുമ്പോൾ നിങ്ങൾക്ക് മനസ്സിലാക്കാം. ഇതാണ് നിങ്ങൾക്ക് ഉത്തമം- ഇതാണ് നിങ്ങൾക്ക് കൂടുതൽ ലാഭകരം- എന്ന് താൽപര്യം. ഖുത്വുബഃയിൽ നിന്ന് ലഭിക്കാവുന്ന അറിവുകൾ, സംഘമായി നമസ്കരിക്കുന്നതിലുള്ള നന്മകൾ, ഒരു നാട്ടിലെ സഹോദരങ്ങൾ ഒരിടത്ത് സമ്മേളിക്കുന്നതിൽ അടങ്ങിയ രഹസ്യങ്ങൾ, സർവ്വോപരി അല്ലാഹുവിന്റെ കൽപ്പന അനുസരിച്ചുകൊണ്ട് അൽപ്പനേരം ഐഹിക കാര്യങ്ങളിൽനിന്ന് സ്വസ്ഥമായി അല്ലാഹുവിന്റെ വീട്ടിൽ അവന്റെ സ്മരണയിലും അവനോടുള്ള പ്രാർത്ഥനയിലും കഴിഞ്ഞുകൂടൽ, ഇവ ഓരോന്നും സത്യവിശ്വാസികളെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം വളരെ വിലപിടിച്ച സമ്പാദ്യം തന്നെയാണ്.

ബാങ്കുവിളിയോടുകൂടി നിറുത്തിവെക്കുവാൻ കൽപിച്ചിരുന്ന ഏർപ്പാടുകളെല്ലാം ജുമുഅഃ നമസ്കാരം കഴിഞ്ഞാൽ എല്ലാവർക്കും പുറത്തിറങ്ങി പുനരാരംഭിക്കാമെന്നും, അങ്ങനെ അല്ലാഹു അവന്റെ അനുഗ്രഹത്താൽ ഓരോരുത്തർക്കും സൗകര്യപ്പെടുത്തിക്കൊടുത്തിട്ടുള്ള ഉപജീവനമാർഗങ്ങൾ സ്വീകരിക്കാമെന്നുമാണ് അടുത്ത (فإذا قضيت الصلاة الخ) വചനത്തിൽ അല്ലാഹു അറി

---

* كما في تفسير المدارك

** كما في البخاري ومسلم

യിക്കുന്നത്. നമസ്കാരം കഴിയുന്നതുവരെ എല്ലാ വ്യാപാരങ്ങളും നിറുത്തി വെക്കൽ നിർബന്ധമാണ് എന്ന അർത്ഥത്തിലുള്ള ഒരു കൽപനയല്ല ഇത്. ആദ്യത്തെ നിരോധാജ്ഞയുടെ സമയം നമസ്കാരത്തോടുകൂടി അവസാനിച്ചുവെന്ന അറിയിപ്പും, എനി അത് വീണ്ടും തുടർന്നുകൊള്ളുവാനുള്ള അനുവാദവും, അതോടൊപ്പം അല്ലാഹുവിന്റെ അനുഗ്രഹമാകുന്ന ആഹാരമാർഗം തേടിക്കൊള്ളുവാനുള്ള പ്രോത്സാഹനവുമാണ് അതിൽ അടങ്ങിയിരിക്കുന്നത്.

ഈ സന്ദർഭത്തിൽ ഒരുകാര്യംകൂടി ഇവിടെ ചൂണ്ടിക്കാട്ടുന്നത് അസ്ഥാനത്താവുകയില്ല. ജുമുഅഃയിലാകട്ടെ, മറ്റ് ജമാഅത്ത് നമസ്കാരങ്ങളിലാകട്ടെ, നമസ്കാരം കഴിഞ്ഞാൽ ചില പ്രത്യേക രൂപത്തിലുള്ള കൂട്ടപ്രാർത്ഥനകൾ കഴിഞ്ഞേ എഴുന്നേറ്റ് പോകാവൂ എന്നൊരു അലിഖിത നിയമം പലരും പലേടത്തും ആചരിച്ചുവരുന്നുണ്ടല്ലോ. നമസ്കാരം കഴിഞ്ഞാൽ ഭൂമിയിൽ വ്യാപിക്കാമെന്ന് അനുവദിച്ചുകൊണ്ടുള്ള അല്ലാഹുവിന്റെ കൽപനക്ക് എതിരാണിത്. നബി ﷺ യോ, സ്വഹാബികളോ, അവരെ പിൻതുടർന്നുവന്ന മുൻഗാമികളോ അങ്ങനെ ചെയ്തിരുന്നതുമില്ല. അതേസമയത്ത് നമസ്കാരാനന്തരം പല ദിക്റുകൾ ചൊല്ലുവാനും ദുആ ചെയ്യാനും നബി തിരുമേനി ﷺ ഊന്നിപ്പറയുകയും, പ്രവർത്തനത്തിൽ കാണിച്ചുതരുകയും ചെയ്തിട്ടുണ്ടുതാനും. പക്ഷേ, കൂട്ടായിരുന്നുകൊണ്ടോ, നിർബന്ധമെന്ന നിലക്കോ അല്ല അത്. ഐച്ഛികവും പുണ്യകരവും എന്ന നിലക്കുമാത്രം. മതസംബന്ധമായ മിക്ക അനുഷ്ഠാനകർമങ്ങളും പരിശോധിച്ചാൽ, ഇന്ന് നമ്മുടെ സമുദായത്തിന്റെ പൊതുനില അങ്ങേഅററം വ്യസനകരമാകുന്നു. ഒന്നുകിൽ, അതിൽ വെച്ചുകെട്ടിയും കൂട്ടിച്ചേർത്തും മതത്തിന്റെ അതിർത്തിക്കപ്പുറം കടന്ന ഒരു വിഭാഗത്തെ അല്ലെങ്കിൽ വെട്ടിച്ചുരുക്കിയും തള്ളിക്കളഞ്ഞും മതത്തിന്റെ അതിർത്തിയിൽ എത്തിച്ചേരാത്ത ഒരു വിഭാഗത്തെ, ഇങ്ങനെയാണധികവും കാൺമാൻ കഴിയുന്നത്. നമസ്കാരത്തിന് ശേഷമുള്ള ദിക്ർ, ദുആ മുതലായതും അതിൽ ഉൾപ്പെടുന്നു. ഒരു കൂട്ടർ നമസ്കാരത്തെപ്പോലെയോ നമസ്കാരത്തെക്കാളധികമോ പ്രാധാന്യം അതിന് നൽകുന്നു. മറ്റൊരു കൂട്ടരാകട്ടെ, അതെല്ലാം പഴഞ്ചനും പരിഹാസ്യവുമായി ഗണിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അല്ലാഹു നമ്മെയെല്ലാം അവന്റെ ഋജുവായ പാതയിൽനിന്ന് ഇടത്തോട്ടും വലത്തോട്ടും തെറ്റാതെ നേർക്കുനേരെ ചരിക്കുവാൻ തൗഫീക് നൽകി അനുഗ്രഹിക്കട്ടെ. ആമീൻ.

ജുമുഅഃയെ സംബന്ധിച്ച കാര്യങ്ങൾ പ്രസ്താവിച്ചതിനുശേഷം, ജുമുഅഃ കർമങ്ങളിൽ മാത്രമല്ല, എല്ലാ അവസരത്തിലും അല്ലാഹുവിനെക്കുറിച്ചുള്ള ഓർമയും ബോധവും സത്യവിശ്വാസികൾക്കുണ്ടായിരിക്കണമെന്നും,ഇങ്ങനെയുള്ള കൽപനകളും ഉപദേശങ്ങളുമെല്ലാം നൽകുന്നത് അവരുടെ വിജയത്തിനും നന്മക്കും വേണ്ടിത്തന്നെയാണെന്നും ഉണർത്തിക്കൊ

ണ്ടാണ് അല്ലാഹു രണ്ടാമത്തെ വചനം അവസാനിപ്പിക്കുന്നത്. അല്ലാഹു പറയുന്നു: واذكرو الله كثيرا لعلكم تفلحون (നിങ്ങൾ അല്ലാഹുവിനെ ധാരാളം സ്മരിക്കുകയും ചെയ്യണം- നിങ്ങൾ വിജയിച്ചേക്കാം.)

അല്ലാഹുവിനെ ധാരാളം സ്മരിക്കുകയും, അങ്ങനെ വിജയം പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്ന സജ്ജനങ്ങളിൽ നമ്മെയെല്ലാം അവൻ ഉൾപ്പെടുത്തി അനുഗ്രഹിക്കട്ടെ. آمين